

INTERVJU Aurelian Craiutu

razgovarao: Branimir Pofuk

Ovo je integralni tekst razgovora koji je, u skraćenom obliku, objavljen 16. svibnja 2026. u Obzoru, prilogu Večernjeg lista.

Rumunjsko-američki politolog i profesor političke teorije na Sveučilištu Indiana Aurelian Craiutu jedan je od najvažnijih suvremenih mislilaca koji se bave idejom umjerenosti u politici i društvu.

Njegova knjiga *Zašto ne umjerenost – Pisma mladim radikalima*, koju je u prijevodu Marka Marasa objavio TIM press, pisana je u formi pisama i dijaloga sa zamišljenim studentima, u ozračju dubokih političkih i kulturnih podjela suvremenog Zapada.

Skupa sa svojim kolegom i prijateljem, filozofom Costicom Bradatanom, te s profesorom i piscem Nikolom Petkovićem kao domaćinom i organizatorom njihovog boravka u Hrvatskoj, Craiutu će 22. svibnja prije podne na Filozofskom fakultetu u Rijeci, u okviru programa Dana sveučilišta, nastupiti na tribini pod naslovom „Zašto je umjerenost krhka: (ne)kultura javnog dijaloga“. Za čitavu zainteresiranu javnost ta će tribina istog dana poslijepodne, u 18 sati, biti održana i u Gradskoj knjižnici u Rijeci. Potom će Craiutu, Bradatan i Petković, uz profesoricu Ozanu Ramljak sa sveučilišta VERN, od 25. do 29. svibnja u Interuniverzitetskom centru u Dubrovniku održati seminar pod naslovom *THE F-WORDS THAT DEFINE US: FAILURE, FRAGILITY, FUTILITY*.

Ovaj intervju, vođen preko Zooma, prvo je predstavljane Aureliana Craiutua široj hrvatskoj javnosti.

Koliko su vaši akademski interesi oblikovani odrastanjem u društvu koje je bilo proizvod jedne revolucije i društvu koje je nastalo nakon također revolucionarnog rušenja komunizma?

Očito postoji osobna priča iza mog interesa za te teme. To nisu dva različita svijeta, nego jedan, samo što mi je način na koji se isprepliću još uvijek pomalo tajanstven. Osamdesete su u Rumunjskoj bile vrlo neobično desetljeće. Kao što znate, Rumunjska je imala snažan diktatorski režim s vrlo malo prostora za opoziciju i alternativne društvene skupine. Ipak, postojao je jedan način na koji smo mogli preživjeti, a to je bio otpor kroz kulturu. Upravo me to privlačilo osamdesetih. Družili smo se s ljudima koji su studirali u vremenu između dva svjetska rata. Uz njih smo odrastali i oni su za nas predstavljali svojevrstne uzore. Jedan od njih bio je filozof Mihai Şora, koji je odmah nakon pada komunizma, krajem 1989. i početkom 1990., postao ministar obrazovanja. Bio je legendarna figura, umro je 2023. kada mu je bilo 106 i pol godina. Ja sam odrastao pod njegovim mentorstvom i to je za mene bio način otpora.

Ono što sam tada čitao ipak me nije pripremio za aktivnu političku ulogu nakon pada komunizma. No bio sam uključen u nove inicijative koje su nastale nakon 1989. U Rumunjskoj je nakon pada komunizma nastupila golema eksplozija energije. Nakon četiri desetljeća u kojima se činilo da se ništa ne događa, odjednom je sve bilo otvoreno: osnivanje političkih stranaka, izgradnja organizacija civilnog društva, učenje samoupravljanja. Sve je to stvaralo silnu energiju.

Na početku tranzicije bio sam novinar, ali sam ubrzo zaključio da to nije za mene. U zraku je bilo previše svega. Osjećao sam se zagušeno suvremenim događajima. Zato sam se povukao u povijest političke i ekonomske misli. Mislio sam da je to način da razmišljam o temeljima tržišne ekonomije i sličnim pitanjima. No zatim sam otkrio povijest političke misli.

Do onoga čime se danas bavim došao sam polako: preko novinarstva, zatim povijesti ekonomske misli i naposljetku povijesti političke misli. Mislim da je presudno štivo za mene bila Tocquevilleova *Demokracija u Americi*. Studirao sam 1990. i 1991. u Francuskoj i čitanje Tocquevillea otvorilo mi je svijet koji mi je dotad bio zatvoren.

Do danas osjećam snažnu bliskost s njegovim djelom. Mnogo sam pisao o Tocquevilleu i upravo dovršavam rumunjsku knjigu o njemu koja bi trebala izaći kasnije ove godine. Dakle, već 35 godina živim s Tocquevilleom, razmišljajući o tome što njegove ideje znače za Istočnu Europu, a danas i za

Ameriku, koja je vrlo drukčija od one koju je on posjetio.

To je bio moj dugi put. U Sjedinjene Države došao sam 1993., ponovno zbog studija povezanih s ekonomijom, ali sam potom promijenio smjer, doktorirao političku teoriju na Princetonu i nakon doktorata započeo akademsku karijeru.

Mislim da je Mihai Şora kod nas, a i općenito izvan Rumunjske premalo poznat. Pričajte nam još o toj legendarnoj figuri...

Şora je bio fascinantna osoba iz više razloga. Rođen je 1916., u vrijeme kada Rumunjska još nije postojala u današnjem obliku.

Kao ni Hrvatska ili Jugoslavija...

Tako je. Između 1939. i 1948. studirao je u Francuskoj, dakle tijekom rata. Bio je aktivan u antifašističkom otporu na jugu Francuske. Godine 1947. objavio je vrlo utjecajnu knjigu o unutarnjem dijalogu kod Gallimarda. Tada je bio politički lijevo orijentiran i vrlo blizak s Eugèneom Ionescom i slavnim rumunjsko-francuskim filozofom Emilom Cioranom. Pripadao je toj generaciji i to me, naravno, privlačilo.

Godine 1948. vratio se u Rumunjsku, vjerojatno pogreškom, kako bi posjetio roditelje, i više mu nikada nije bilo dopušteno vratiti se u Francusku. Postao je važan urednik u Rumunjskoj, ali 31 godinu nije objavio ništa. Nije ni smio ništa objavljivati pod vlastitim imenom i sigurno je bio pod nadzorom režima. Tek nakon 31 godine šutnje, objavio je 1978. svoju drugu knjigu, ovaj put na rumunjskom. Njegov utjecaj na mene bio je golem, ali to nije bilo političko obrazovanje u užem smislu.

Kada ste rekli da ste na početku tranzicije bili novinar, ali da ste zaključili kako to nije za vas jer ste se osjećali zagušeno događajima, je li to uključivalo i nasilnost tih događaja? Moram vam reći da je ovdje, u tadašnjoj Jugoslaviji, rumunjska revolucija bila golemi šok. Komunističke vlasti začudo su bile dopustile izravan televizijski prijenos događaja u Rumunjskoj. Mislim da su brzi kraj i likvidacija Ceauşescua šokirali i ovdašnji, ionako već prilično olabavljeni režim. Tako da je to i za nas ovdje bio vrlo važan događaj. Zato vas želim pitati jeste li već tada razmišljali o temi kojom se danas bavite — umjerenosti? Je li u tim prijelomnim trenucima uopće bilo mjesta za umjerenost?

To je i teško i lako pitanje. Dramatičnost događaja u Rumunjskoj 1989. proizlazila je iz činjenice da Rumunjska prije toga nije prošla reforme kakve su imale druge komunističke zemlje, primjerice Mađarska ili Poljska, a da ne govorim o Jugoslaviji, gdje su također postojali određeni oblici reformi i otpora. Rumunjska je bila poseban slučaj.

Nedostatak reformi učinio je revoluciju nasilnom, a društvo potpuno nespremnim za izazove s kojima smo se suočili. Primjerice, 1989. u Rumunjskoj nije bilo političkih stranaka i prvo što je trebalo učiniti bilo je njihovo osnivanje, kao i stvaranje organizacija civilnog društva. Drugim riječima, nedostatak prethodne umjerenosti doveo je do toga da događaji postanu dramatični, tragični i nasilni. Sve je odjednom trebalo iznova graditi, a nedostatak iskustva doveo je i do pogrešaka te uključivanja sumnjivih aktera koji možda nisu trebali sudjelovati u tom procesu.

Rumunjska, primjerice, nije imala zakon koji bi bivšim komunistima branio kandidiranje za političke funkcije. Nije bilo lustracije. Kvaliteta političkih elita utjecala je na kvalitetu institucija koje su stvarale — parlamenta i zakona koji su se donosili. Sjećam se zakona o privatizaciji koji je bio vrlo nespretno i loše osmišljen.

To je nešto zajedničko svim zemljama takozvane tranzicije. Savršeno razumijem što govorite kada kažete da je u Rumunjskoj sve došlo odjednom. U Jugoslaviji su se političke stranke počele oblikovati već krajem osamdesetih, pa je riječ ipak bila o procesu. Nažalost, mi smo imali rat i sukob s Beogradom i Srbijom. No dobro, znate tu povijest. Nego, koliko mi je poznato, vaša prva knjiga o umjerenosti bila je objavljena još 2006. u Rumunjskoj – *Pohvala umjerenosti*. Točno?

Da, a drugo, prošireno i dopunjeno vrlo lijepo izdanje objavljeno je 2022. godine. Ta je knjiga bila namijenjena obrazovanoj široj publici zainteresiranoj za ideje, ali i za određene akademske rasprave. Nije potpuno akademska knjiga, premda tako izgleda. Pokušao sam okupiti niz autora i njihovih ideja te ispričati povijest umjerenosti kroz parove mislilaca. Primjerice, povezo sam Platona i Aristotela kako bih pokazao da tragovi umjerenosti postoje kod obojice. Suprotno uvriježenom mišljenju, vjerujem da i kod Platona postoji prostor za umjerenost.

Zatim slijede poglavlja o Machiavelliju, Guicciardiniju i španjolskom isusovcu Baltasaru Graciánu, kojeg jako volim. Potom poglavlje o Montesquieuu i njegovu utjecaju na *Federalističke spise*, odnosno na Madisona, Hamiltona i Jaya. Slijedi poglavlje o umjerenosti nakon Francuske revolucije, zatim poglavlja o Burkeu i Macaulayu, pa o Tocquevilleu i Guizotu, o kojem sam na Princetonu napisao doktorat.

Na kraju dolazi Raymond Aron, kojeg smatram Tocquevilleovim učenikom. Dakle, s jedne strane riječ je o povijesnom pregledu, ali postoji i priča koju pokušavam ispričati.

Čini mi se da je ta knjiga sveobuhvatnija od kasnije objavljene knjige na engleskom *Lica umjerenosti*?

Da. Kada sam kasnije odlučio pisati akademske knjige za englesko govorno područje nastala je moja prva knjiga na engleskom *Vrlina za hrabre umove: Umjerenost u francuskoj političkoj misli 1748–1830*. Ona pokriva to razdoblje i uključuje poglavlja o Montesquieuu, francuskim monarhistima tijekom Revolucije 1789., zatim o Jacquesu Neckeru, premijeru Luja XVI., njegovoj kćeri Germaine de Staël i Benjaminu Constantu. I tu postoji jedna priča.

Namjeravao sam nastaviti projekt razdobljem od 1830. do 1900. u Francuskoj. To je dugoročan projekt koji sam zasad ostavio po strani, premda sam mnogo pisao o Tocquevilleu. U međuvremenu sam napisao *Lica umjerenosti u 20. stoljeću*, knjigu s poglavljima o Raymondu Aronu, Isaiahu Berlinu, Norbertu Bobbiju u Italiji, Michaelu Oakeshottu i Adamu Michniku u Poljskoj.

Tom sam knjigom želio pokazati da umjerenost ima različita lica: Bobbio na ljevici, Aron i Berlin u centru, Oakeshott na desnici, ali i ikonoklastične figure poput Michnika, koji je istodobno i lijevo i centristički i desno orijentiran. U knjizi ima i Leszeka Kołakowskog, jer me njegov um i njegovi tekstovi fasciniraju.

Najnovija knjiga, *Zašto ne umjerenost?*, ono je što se na engleskom naziva trade book — knjiga namijenjena široj publici. Ona se nadovezuje na ideje iz mojih akademskih knjiga, ali ih predstavlja kroz dijalog, niz pisama i razgovore s dvoje imaginarnih studenata. Htio sam da to bude svojevrsna esencija mojih akademskih knjiga predstavljena življim i pristupačnijim stilom.

Recite nam više o njenoj formi.

Dijalog je zanimljiv upravo zato što odgovara temi umjerenosti. Umjerenost podrazumijeva zajedničku potragu za istinom. Ne to da ja posjedujem istinu, a vi je trebate pasivno primiti, nego zajedničko traganje za istinom. A to je moguće samo kroz dijalog, ne kroz traktat. Uvijek sam vjerovao u to i to sam želio prenijeti ovom knjigom. Kao što ste vjerojatno primijetili, knjiga sadrži pisma koja prekidaju dijalozi. Te sam dijaloge, naravno, izmislio, ali knjiga nije linearna priča. U njoj postoje prekidi, intermezza, stanke. Htio sam da ima vlastiti ritam, da ne bude linearna.

Jesu li ti imaginarni studenti u knjizi imali modele među vašim stvarnim studentima? I koliko često danas u Americi vodite takve razgovore sa studentima?

Mislim da jesam imao određene uzore, ali ne nužno među svojim studentima. Više među ljudima o kojima sam čitao ili čije sam eseje čitao. Knjiga je nastajala 2020. i 2021., u vrijeme kontroverzi oko Georgea Floyd, pokreta Black Lives Matter i Trampa. Politička temperatura u zemlji tada je, kao i danas, bila vrlo visoka. Strasti su ključale i zbog toga se pojavilo mnogo kvalitetnog pisanja o politici.

Nisam zato morao tražiti inspiraciju samo među studentima, premda su neki od njih bili vrlo

aktivni. Ideje sam uzimao i od novinara, pa sam njihove stvarne riječi stavljao u usta svojih imaginarnih studenata.

Taj aktivizam i danas je vrlo prisutan. Postoje ljudi koji vjeruju da je liberalna demokracija mrtva i da je treba zamijeniti nečim drugim. I ne govorim samo o studentima, nego i o znanstvenicima, mlađima i starijima. S druge strane postoje oni, malobrojniji, koji vjeruju da još mnogo toga treba spasiti i zaštititi i da je to naš zadatak. To su bili izvori inspiracije za ovu knjigu. A knjiga, premda je namijenjena svima, na određeni se način ipak u prvom redu obraća mlađoj publici.

„Prodati“ umjerenost mladima, nije li to vrlo težak zadatak?

To je gotovo nemoguće. Umjerenost je vrlina koja zahtijeva mnogo toga. Prije svega razboritost i prosudbu, a to dolazi s iskustvom i godinama. Također zahtijeva određeno pamćenje prošlih iskustava — tragičnih i sretnih — te određenu količinu nade koju morate održavati. Lako je pogledati svijet i zaključiti da je sve trulo i da sve treba promijeniti. Mlade ljude privlači takvo razmišljanje. No umjerenost zahtijeva i veliku hrabrost da plivate protiv struje kada glas mnoštva govori protiv vas.

Mislim da je vrlo važno istaknuti još jednu vašu poruku: umjerenost nipošto ne znači jednostavno ostati neopredijeljen, u sredini.

Apsolutno. Upravo zato sam u *Licima umjerenosti* želio pokazati da se umjerenost može pronaći na ljevici, u centru i na desnici političkog spektra. Oko toga postoji mnogo nesporazuma. Umjereni se ljude često prikazuje kao mlake oportuniste bez hrabrosti, ljude koji uvijek traže sredinu. Ali to nije istina. Prvo, umjerenost zahtijeva ravnotežu, a najbolja slika ravnoteže je hodač po žici. Zamislite što je potrebno da biste bili gore na žici. Hrabrost prije svega. Zatim vještina. Sposobnost da pročitate smjer i snagu vjetra kako ne biste pali. Potrebna je umjetnost, intuicija, određeni osjećaj. Tu nema ničega „srednjeg“. Vi ste visoko gore, izloženi poput mete. Zapravo je mnogo lakše otići u ekstreme, jer tamo ste okruženi drugima i nosi vas val. A na žici ste sami. Ravnoteža je ovdje ključna vrlina. Umjereni nastoje održati ravnotežu između različitih vrijednosti i načela u društvu. Ponekad, kao danas u Sjedinjenim Državama, ako ekstremi guraju brod udesno, vi se naginjete ulijevo kako biste ponovno uspostavili ravnotežu. A kada vjetar puše slijeva, naginjete se udesno. To ne znači da nemate vlastite ideje i načela. Imate ih, ali želite održati ravnotežu.

To sam naučio od Tocquevillea. On je vrlo dobro razumio, kao i John Stuart Mill, da demokratskom društvu trebaju trajni antagonizam, napetost i natjecanje između suprotstavljenih načela društvene i političke organizacije. Svako načelo može otići u ekstrem: sloboda, pravda, jednakost. Potrebno je pronaći ravnotežu i održati taj antagonizam živim. To je jedna od ključnih lekcija umjerenosti. Nema u tome ništa mlako ni neodlučno. Naprotiv, umjerenost je vrlina koja zahtijeva „mišići“, čvrstoću karaktera, hrabrost, vještinu i viziju. Morate imati predodžbu o konačnom odredištu, čak i ako ne znate točno gdje je ono.

Možete li nam dati primjer vama osobno najvažnijeg mučenika umjerenosti?

Sviđa mi se kako ste to formulirali. Prvi na kojeg pomislim je Raymond Aron. Živio je od 1905. do 1983., odrastao je kao francuski Židov na lijevoj strani političkog spektra. Bio je kolega Jean-Paula Sartrea na École Normale Supérieure dvadesetih godina prošlog stoljeća. Politički se obrazovao od 1930. do 1933. u Njemačkoj gdje je svjedočio usponu Hitlera. Vratio se u Francusku i kao sociolog počeo pisati o načinu na koji treba tumačiti povijest. Kao antifašist otišao je s generalom de Gaulleom u London, a kada se vratio u Francusku postao je i snažan antikomunist. Objavio je 1955. slavnu knjigu *Opijum intelektualaca*. Govorilo se da su studenti 1968. u Parizu uzvikivali: „Bolje je biti u krivu sa Sartreom nego u pravu s Aronom.“ Na neki način doista je bio mučenik umjerenosti. Zašto? Zato što se uvijek borio protiv ideja, a ne protiv ljudi. Primaio je brojne osobne uvrede, optuživali su ga da je agent CIA-e i slično, ali nikada nije uzvraćao osobnim napadima. Uvijek je ostajao otvoren za dijalog.

Primjerice, stalno je želio razgovarati sa Sartreom, čiji je intelekt poštovao i cijenio, ali Sartre

nikada nije htio ući u dijalog s njim. Također nikada nije želio stvarati vlastitu školu mišljenja. Bile su mu bliske ideje generala de Gaullea, ali nikada nije bio pravi degolist. Štoviše, kada je smatrao potrebnim kritizirao ga je. Imao je hrabrost braniti vlastite ideje i načela u koja je vjerovao. A bila su to dobra načela. Čak i način na koji je umro govori o njegovoj predanosti ljudskim vrijednostima. Umro je od moždanog udara nakon što je svjedočio u korist svog dugogodišnjeg prijatelja Bertranda de Jouvenela, koji je bio nepravедno optužen. Aron je bio teško bolestan, ali je ipak otišao braniti prijatelja. Srušio se na stepenicama ispred sudnice. Ta ideja da morate braniti prijatelja čak i kada vam je vlastiti život ugrožen za mene mnogo znači. Aron nije moj guru, ali me snažno inspirira.

Možete li sada navesti primjer političara koji je uspješno prakticirao umjerenost i uspio ostvariti svoju viziju? Ako takav primjer uopće postoji.

Ima ih nekoliko. Jedan od njih je Václav Havel, a drugi Ludwig Erhard. Havel je 1977. napisao znameniti esej *Moć nemoćnih*, u kojem je zagovarao male činove otpora koji ljudima omogućuju da žive u istini, a ne u laži. To je zapravo bio umjeren odgovor. Ne morate učiniti ono što je učinio Jan Palach i spaliti se — premda je i to svojevrsno krajnje mučeništvo — nego možete pružati otpor svakodnevnim malim činovima. Način na koji se Havel ponašao kao predsjednik pokazuje da je bio umjeren političar. Čvrsto je podupirao atlantski savez, ali je istodobno izražavao zabrinutost zbog utjecaja slobodnog tržišta na društvo. Nije bio ideolog.

Koliko je njegova osobnost bila važna za tijek onoga što nazivamo Baršunastom revolucijom u Čehoslovačkoj?

Presudno važna. Havel je bio simbol otpora i privrženosti liberalnim vrijednostima. Zaboravio sam spomenuti da je bio pod snažnim utjecajem češkog filozofa Jana Patočke, koji je vlastitim životom utjelovio neka od tih načela. Često se govorilo da su Česi imali veliku sreću što su u pravom povijesnom trenutku imali Havela. Rumunji su, primjerice, još dvadeset godina poslije tražili vlastitog Havela. Ljudi poput njega vrlo su rijetki. A činjenica da je 1989. ostao u zemlji i nije otišao u egzil govori sama za sebe.

Drugi primjer jednako je zanimljiv. Ludwig Erhard bio je otac socijalnog tržišnog gospodarstva u Njemačkoj koje je kombiniralo snažnu obranu slobodnog tržišta sa socijalnim elementima. Po tome se razlikovao od ekonomista austrijske škole, poput Ludwiga von Misesa ili Friedricha von Hayeka, koji su vjerovali da svaki oblik socijalne države vodi prema totalitarizmu. Ni Erhard ni Aron nisu tako mislili. Smatrali su da je moguće spojiti slobodno tržište s umjerenim oblikom socijalne države.

Nijemci su pritom naglašavali kulturni i društveni okvir tržišta. Primjerice, zakon o tržišnom natjecanju bio je ključan za razvoj socijalnog tržišnog gospodarstva: sprječavanje monopola i stvaranje okvira koji omogućuje slobodnu konkurenciju među gospodarskim akterima.

Iza toga je stajao ekonomist Walter Eucken, koji je tijekom rata ostao u Njemačkoj i promišljao ustavne i društvene preduvjete slobodnog tržišta. Kada je Erhard nakon rata došao na vlast, oslanjao se upravo na taj skup ideja. Bio je uspješan političar jer je uspio održati koaliciju demokršćana, razgovarati s velikim silama koje su tada oblikovale Njemačku, osobito Amerikancima, i uvjeriti javnost da su njegove mjere, poput liberalizacije cijena 1948., ispravan put naprijed. Imao je hrabrost, viziju i ustrajnost. Naravno, radio je zajedno s Konradom Adenauerom, ali i kao ministar gospodarstva i kasnije kao kancelar Erhard je za mene primjer vrlo uspješnog umjerenog političara. U Berlinu danas postoji vrlo aktivan i kvalitetan Ludwig Erhard Forum koji radi izvrstan posao na revitalizaciji ideje socijalnog tržišnog gospodarstva.

Kada ste odlazili iz Rumunjske u Ameriku, jeste li već možda bili razočarani demokracijom koja je upravo stigla i počela se graditi u vašoj zemlji?

Odgovor je — nimalo. A razlog je to što sam čitatelj Tocquevillea. Mislim da je Tocqueville najbolji vodič za to pitanje jer nikada nije posumnjao u to da je demokracija trajan proces, nešto što se

stalno izgrađuje. Naš je zadatak, govorio je — a ja to ponavljam i danas — obrazovati, pročišćavati i usavršavati demokraciju, oslobađati je njezinih ekscesa. Prema Tocquevilleu, postoje dva ključna zadatka: potrebno je snažno civilno društvo, ali i obrazovane elite. Danas se borimo s nedostatkom obojega. Imamo apatično civilno društvo sklono populističkim apelima. Pogledajte rezultate nedavnih izbora u Ujedinjenom Kraljevstvu, koji su praktički razorili tradicionalne stranke i otvorili prostor pokretima s isključivo populističkom agendom. S druge strane, trebaju nam odgovorne elite koje razumiju veličinu i složenost svojih zadataka. Kada čujete političare kako govore: „Samo ja to mogu riješiti“, kao što je Donald Trump rekao 2016., tada znate da smo na pogrešnom putu. Odgovorne elite su one koje imaju hrabrosti donijeti nepopularne odluke u pravom trenutku i koje poštuju vladavinu prava. Postoje načela koja se ne smiju zanemariti, a vladavina prava vjerojatno je najvažnije među njima.

Što je onda za vas današnja Amerika?

Istina je da je Amerika u koju sam došao 1993. danas već povijest i da više ne živimo u istom društvu. Ali to je normalno, stvari se mijenjaju. Rekao bih dvije stvari. Prva je da živimo u vremenu rastuće polarizacije. Oduvijek je postojala razlika između „crvene“ i „plave“ Amerike. Crvena je konzervativna, uglavnom između dviju obala, ono što Amerikanci zovu *flyover zone* — manji gradovi, poljoprivreda, industrija. Plava Amerika uglavnom su obale, veliki gradovi, tehnologija, IT sektor i slično. Taj kontrast postojao je oduvijek, ali je posljednjih dvadeset godina pojačan političkim podjelama. Danas se suočavamo s oblikom polarizacije koji je vrlo loš — afektivnom polarizacijom. To znači da, primjerice, ako ste republikanac, možda vam se Donald Trump osobno i ne sviđa, ali „začepite nos“ i glasate za Republikansku stranku jer demokrate mrzite više nego što ne volite Trumpa. Isto vrijedi i za demokrate: možda vam se ne sviđa smjer Demokratske stranke, ali ostajete uz nju jer ne podnosite drugu stranu. A to nije normalno stanje demokracije.

Znači li to da više nema prostora za dijalog i raspravu ni unutar tih političkih tabora?

Da, jer ljudi imaju osjećaj da su egzistencijalno ugroženi i tada glasaju za „svoje pleme“, bez obzira na sve. Rasprava možda postoji, ali na kraju jedinstvo postaje važnije od rasprave. Postoji vrlo dobra knjiga dvojice politologa, Larryja Bartelsa i Christophera Achena, *Demokracija za realiste*, u kojoj na temelju opsežnih istraživanja pokazuju da ljudi više ne glasaju prema ideologiji, nego prema identitetu. A kada osjećate da vam je identitet ugrožen, nemate vremena za razgovor i raspravu — držite se svojega plemena.

Kako prevladati takvu situaciju?

Tu dolazimo do pitanja umjerenosti. U Americi postoji značajan broj neovisnih birača, rekao bih između 35 i 40 posto, koji mijenjaju političke preferencije. Oni nisu čvrsto vezani ni uz jednu stranku. To ne znači da ne glasaju za republikance ili demokrate, nego da mogu prijeći s jednih na druge. Ponekad ih nazivaju „tihom sredinom“. U Americi postoje i treće stranke, ali nijedna nije stvarno održiva. Zato izbore ne odlučuju tvrde jezgre dviju stranaka, nego upravo taj relativno mali broj birača u sredini koji mogu prevagnuti na jednu ili drugu stranu.

Polarizacija će ostati, u to ne sumnjam. Pitanje je samo kako će ta sredina glasati na izborima 2026. i 2028. Problem je u tome što ti birači često imaju vrlo miješane stavove. Primjerice, ekonomski mogu podržavati određeni oblik socijalne države, dakle biti lijevo orijentirani, a kulturno biti tradicionalisti i konzervativci. Zalažu se za ograničenu državu, ali i za javno zdravstvo. Takvi se ljudi zapravo ne uklapaju potpuno ni u jednu od dviju stranaka. Za demokrate su previše konzervativni zbog naglaska na tradiciji i religiji, a za republikance previše lijevi jer podržavaju socijalnu državu i zdravstvenu zaštitu. Postoje ipak teme oko kojih je moguć konsenzus. Dao bih dva primjera: zdravstvo i obrazovanje. Zdravstveni sustav golemi je problem u Americi. Obamacare je, bez obzira na sve kritike, popularan. Donio je dvije ključne stvari: ukinuo je mogućnost da osiguravajuće kuće odbiju ljude s postojećim bolestima i proširio je pristup zdravstvenom osiguranju. Ljudi trebaju zdravstvenu zaštitu, a ona je u Americi iznimno skupa. Tu postoji prostor za suradnju dviju stranaka. Druga tema je obrazovanje. Svi žele da njihova djeca budu dobro

obrazovana i imaju bolju budućnost. Tu također postoji velik prostor za dvostranački konsenzus.

Imate li dojam da su se Demokratska stranka i liberalna ljevica pribrale i da su sposobne usmjeriti se opet na stvarne i zajedničke društvene probleme?

U politici uvijek postoje ciklusi trendova i moda, a politička temperatura i dalje je vrlo visoka. Moj je strah — premda nisam potpuno siguran — da sada samo prelazimo iz jednog ekstrema u drugi. Najprije smo imali ekstremni oblik identitetske politike. Svaka politika na neki je način identitetska politika, ali ovo je otišlo predaleko. A sada prelazimo u desni oblik „cancel culture“, gdje, primjerice, više ne možete ni upotrijebiti riječ „raznolikost“ u prijavi za financiranje akademskih projekata jer se već i sama ta riječ smatra problematičnom.

Dakle, današnji ekstremizam na desnici vidim kao reakciju — ne legitimnu, ali ipak reakciju — na prethodne ekstreme ljevice. Mislim da kod ljudi ipak postoji određeni umor. Ljudi žele pragmatične rezultate. Ali ljudi i griješe. Pogledajte reizbor Donalda Trumpa. Nakon prvog mandata imali smo dovoljno dokaza da je riječ o nesposobnom lideru i da Amerika može mnogo bolje od toga, pa je ipak ponovno izabran većinom glasova. Zato nisam pretjerano optimističan kad je riječ o političkoj prosudbi birača. Ono što me danas posebno zabrinjava jesu pokušaji manipuliranja temeljnim demokratskim načelima, primjerice izbornim sustavom. U Americi upravo sada traje proces prekrajanja izbornih jedinica kako bi se očuvala većina u Zastupničkom domu. To je vrlo opasno.

Kako ocjenjujete djelovanje Bernieja Sandersa?

Imam podijeljeno mišljenje. Mislim da danas postoje političari koji više obećavaju za budućnost Demokratske stranke nego Sanders. Primjerice, guverner Pennsylvanije Josh Shapiro i guverner Kentuckija Andy Beshear. Oni su demokrati koji uspijevaju pobjeđivati u državama s vrlo snažnim republikanskim biračkim tijelom. Kentucky je izrazito „crvena“ država, a Beshear je ondje čak ponovno izabran. Kod njih vidim više pragmatizma i to mi se sviđa. Demokratska stranka je širok i raznolik tabor i dobro je da postoji mnogo različitih glasova. Ali osobno više vjerujem političarima poput njih nego nekim drugima.

Mislite li da je moguće da neka od dviju velikih stranaka, u ovoj atmosferi goleme polarizacije, pokuša nastupiti s politikom umjerenosti, ili neka treća opcija? Kako bi birači, umorni od podjela, na tako nešto reagirali?

Ne mislim da je sama riječ „umjerenost“ posebno privlačna biračima. Ali uspješan kandidat mora učiniti dvije stvari: prvo, mobilizirati vlastitu biračku bazu, a zatim pridobiti one neovisne birače o kojima sam govorio. Tu su presudne male razlike. Postoji otprilike šest saveznih država koje odlučuju predsjedničke izbore: Michigan, Pennsylvania, Georgia, Wisconsin, Arizona i Nevada. U njima morate biti pragmatični. Morate govoriti o ekonomiji i pokazati da imate ujedinjujuću agendu. Nije presudno koristi li netko riječ umjerenost. Važno je kako razmišlja. Ako svijet vidite kao podjelu na prijatelje i neprijatelje, ako su svi koji se ne slažu s vama „bijednici“, kao što je Hillary Clinton jednom rekla, onda ste na pogrešnom putu. Umjeren čovjek ne vidi svijet crno-bijelo, nego traži ravnotežu.

Mislim da su demokrati odustali od dviju tema od kojih nisu smjeli odustati: patriotizma i religije. Dobro je kritički preispitivati vlastitu povijest, ali baš je i ne morate prikazivati kao neprekinutu povijest rasizma, kao što su činili neki na ljevici. To je pogreška. Amerika je ostvarila velike stvari i na njih treba biti ponosan. To je velika zemlja i stalni eksperiment koji treba popravljati i usavršavati. Ljevica je prepustila temu patriotizma desnici. Danas je čak i razgovor o „očevima utemeljiteljima“ gotovo isključivo desna tema u akademiji i javnosti, a ne bi trebala biti.

Druga tema je religija. Stvoren je dojam da ljudi na ljevici moraju biti ateisti i kritičari religije, a to jednostavno nije točno. Dodao bih i pitanje imigracije, povezano s američkom poviješću. Imigracija je bila ključna za razvoj zemlje i to treba jasno reći desnici koja je na tom pitanju izgubila ravnotežu. Ali to ne znači da morate zagovarati otvorene granice. Ljevica mora prilagoditi svoju poruku, postati pragmatičnija i možda više govoriti o društvenim klasama nego o identitetima. A na

desnici me danas zabrinjava mnogo toga, počevši od kulta ličnosti oko osobe koja je očito nedorasla najvišoj državnoj funkciji pa do razgradnje vladavine prava. To je za mene potpuno neprihvatljivo.

Kakva je danas situacija na američkim sveučilištima?

Prije svega, američka sveučilišna scena iznimno je raznolika s više od četiri tisuće sveučilišta. Najviše pozornosti privlače elitna Ivy League sveučilišta, koja su tradicionalno lijevo orijentirana, i ondje smo vidjeli propalestinske prosvjede, okupacije kampusa i slične stvari. No problemi su zahvatili i druga sveučilišta, uključujući moje Sveučilište Indiana u Bloomingtonu, gdje je bilo ozbiljnih kršenja slobode govora. Tijekom 2024. bilo je i uhićenja. Pokušalo se zabraniti ljudima izražavanje stavova nakon 23 sata, što je bilo izravno kršenje Prvog amandmana. Ali mislim da danas postoji i određeni pokret obnove. Moje je sveučilište upravo prihvatilo „Čikaška načela slobode govora“, deklaraciju koju je od 2015. potpisalo više od stotinu sveučilišta i koja štiti načela slobodnog govora i otvorene rasprave. Mislim da je to vrlo važno. Puno je konfuzije oko razlike između slobode govora, govora mržnje i zločina iz mržnje. Sloboda govora, srećom ili nažalost, dopušta i govor mržnje, ali ne i zločin iz mržnje. Vidjeli smo brojne oblike „cancel culture“ najprije na ljevici, a sada i na desnici. Mislim da sveučilišta imaju važnu zadaću naučiti studente kako razgovarati s ljudima drukčijih stavova i kako voditi neugodne razgovore. Mnogi profesori u tome su bili vrlo dobri, ali neki su pobrkali svoju ulogu s ulogom aktivista. Ja ne mislim da profesori trebaju biti aktivisti u učionici. Nekim studentima se to sviđa, drugima ne. Meni osobno ne. Naš je zadatak podučavati i širiti horizonte studenata. Studenti ne bi trebali dolaziti s unaprijed formiranim svjetonazorom, a ako dolaze, onda ih treba izazvati da istraže i druge načine razmišljanja. To je, po mom mišljenju, naša uloga. Zato se distanciram od kolega koji žele igrati aktivističku ulogu. Može se reći i da je moje pisanje o umjerenosti određena vrsta aktivizma, ali aktivizma koji pokušava obuzdati aktivizam.

Koliko je Trump uzrok, a koliko simptom i posljedica atmosfere podjela?

Trump nije nastao ni iz čega, polarizacija između „crvene“ i „plave“ Amerike postojala je i prije njega. Ali Trump je 2016. uspio mobilizirati ogorčenje te bijele „srednje Amerike“ koja se osjećala zapostavljenom između dviju obala. To nije nova tema. Podsjetit ću da je Ross Perot još 1992. kao kandidat treće opcije osvojio 19 posto glasova, što je najbolji rezultat nekog trećeg kandidata u modernoj američkoj povijesti. Nakon toga je nestao, ali onda dolaze Pat Buchanan i Newt Gingrich.

Gingrich je 1994. osmislio novu republikansku strategiju kroz *Contract with America*, snažno usmjerenu protiv socijalne države. A Buchanan je bio političar koji je mobilizirao tu „izgublenu Ameriku“, ljude koji su izgubili posao i osjećali se ostavljenima na ničijoj zemlji. Trump je spojio ekonomsko i kulturno ogorčenje. Drugim riječima: Ross Perot plus Pat Buchanan plus Gingricheva strategija — to je bio Trump 2016.

Naravno, postojao je i efekt reakcije na osam godina Obamina predsjedništva. To se ne može zanijekati. Prvi crni predsjednik imao je svoju političku cijenu i dio ljudi koji su to teško prihvatili okrenuo se Trumpu.

Mene sada zanima pitanje kako pridobiti te radikalizirane „srednje Amerikance“ koji žive posvuda po SAD-u. Kako ih uvjeriti da glasaju za nekoga drugoga? Korijeni trumpizma vrlo su duboki. Postoji cijeli pokret koji se naziva postliberalizam. Mnogi vrlo utjecajni desni mislioci razvili su ideje o potrebi razgradnje liberalne demokracije i „promjene režima“, tvrdeći da je liberalizam propao. Nisu svi od njih trumpisti, ali većina ih je podržala Trampa. Patrick Deneen sa Sveučilišta Notre Dame jedan je primjer. Moj prijatelj Adrian Vermeule s Harvarda drugi je primjer sa svojom teorijom „ustavnosti općeg dobra“. Tu je i Rod Dreher, vrlo utjecajan autor koji je donedavno živio u Budimpešti. Svi oni na neki su način razočarani liberalnom demokracijom i pokušavaju je iz temelja promijeniti ili zamijeniti. A postoje i ekstremniji slučajevi poput Curtisa Yarvina, koji otvoreno zagovara američkog „crvenog Cezara“, svojevrsnog monarha.

Je li Trump objašnjiv političkom teorijom i poviješću političkih ideja ili je pojava koja zahtijeva nove alate da bismo je razumjeli?

Ništa nije potpuno novo pod suncem. Američka povijest također ima vrlo mračne trenutke. Fašistički pokreti postojali su i četrdesetih godina. Antimigrantsko raspoloženje također je duboko ukorijenjeno u američkoj povijesti, na čemu počiva velik dio Trumpove privlačnosti. Ono što je možda novo jest činjenica da smo nakon 1989. vjerovali kako je liberalna demokracija pobijedila i kako je povijest završila, da upotrijebim slavnu ili zloglasnu Fukuyaminu formulaciju. A sada otkrivamo koliko su temelji bili krhki i kako se čak i najstabilnija demokracija može početi rastavljati iznutra. Postoje i razlozi za optimizam. Bilo je napada na podjelu vlasti, ali sudovi su zasad izdržali pritiske. Čak je i Vrhovni sud, koji je Trumpu dao neke pobjede, poništio njegove carine. Dakle, ništa nije potpuno crno-bijelo. Ali jedna od knjiga o kojoj mnogo razmišljam posljednjih godina jest *Jučerašnji svijet* Stefana Zweiga. Ta je knjiga podsjetnik da sve može nestati. To je možda najveća novost za mlađe generacije. Ljudi poput mene, koji smo emigrirali iz istočne Europe, znaju kakvu moć mogu imati loše ideje. Mnogi Amerikanci to nisu znali jer su demokraciju uzimali zdravo za gotovo. A sada su odjednom shvatili da se može pojaviti netko tko ozbiljno ugrožava njihov način života.

Kako gledate na dolazeću proslavu velikog jubileja SAD-a?

U normalnim okolnostima to je trebalo biti nešto poput proslave dvjestote obljetnice 1976. godine. Dvjesto pedeseta godišnjica trebala je biti veliko slavlje. Ali pitanje američkog osnutka danas je vrlo kontroverzno. Prisjećam se projekta „1619“, koji je prije nekoliko godina izazvao velike rasprave jer je pokušao smjestiti stvarni početak američke povijesti u 1619., kada su prvi robovi stigli u Novi svijet, a ne u 1776. S jedne strane imate taj pogled, a s druge jednako pretjerano slavljenje 1776. kao da ropstvo nikada nije postojalo. Deklaracija o neovisnosti ipak je veličanstven dokument i nadam se da će sve više ljudi ponovno čitati taj tekst i razumjeti njegov povijesni kontekst.

Deklaraciju su napisali ljudi koji su čitali i nadahnjivali se tuđim idejama. A što kada tolika vlast dođe u ruke čovjeka poput Trumpa?

Ideje i načela na kojima počivaju liberalne demokracije vrlo su složene stvari, a želja za jednostavnim rješenjima uvijek je privlačna diktatorima i tiranima. Trumpovo „Samo ja to mogu riješiti“ tipičan je primjer toga. Naravno da nitko sam ne može riješiti tako složene probleme. Umjereni ljudi uvijek su branili složene oblike vlasti, a ne jednostavne. Kompleksnost je dobra stvar. Jednostavnost bi nas trebala zabrinuti. Kada političar kaže: „Ja ću završiti rat u Ukrajini u jednom danu“, jasno je da je riječ o pretjerivanju. Ništa nije tako jednostavno i ništa nije potpuno crno-bijelo. Zato su umjereni ljudi branitelji nijansi. Postoji sjajna knjiga francuskog novinara Jeana Birnbauma *Hrabrost nijanse*. Ona pokazuje da u našem svijetu nisu najvažniji veliki kontrasti nego nijanse. Većina ljudi voli jake boje i oštre podjele, ali istina je često u nijansama. Zato sam uvijek volio tekstove Adama Michnika, osobito njegov esej *Sivo je lijepo*. Dok sam živio u komunizmu, mrzio sam sivu boju jer je sve bilo sivo. Danas mislim da je upravo ondje istina.

Može li ova banalna i vulgarna simplifikacija svega kojoj svjedočimo možda poučiti ljude, zasićene spektaklom i jednostavnim parolama, o vrijednosti kompleksnosti?

Mislim da ljudi tek kada spektakl završi i kada se smire shvate koliko su stvari zapravo složene. Svijet se ne mijenja parolama. Ja sam danas predstojnik svojeg odjela i prije sam drukčije gledao na male probleme kojima se sada moram baviti. Tek kada dođete u poziciju odgovornosti, shvatite koliko je teško napraviti i najmanju promjenu. Život nas uči važnosti složenosti, nijansi i kompromisa. Upozorava nas na zavodljivost jednostavnih rješenja. Zato ipak imam određenu nadu. Ali cijena je visoka. Ljudi često prekasno nauče lekciju i tek nakon pogrešaka shvate što su izgubili.

Trump neće uništiti američku demokraciju, u to sam prilično siguran. Ali već je nanio veliku štetu. Ne tvrdim da je Amerika prije Trumpa bila savršena, ali sigurno je da je danas, i prema sebi i prema svijetu, u mnogo gorem položaju nego prije deset godina.

Evo za kraj jednog pitanja „iz publike“. Koliko je na vaše oblikovanje utjecalo i vaše ime Aurelian? Mislim, naravno, na Marka Aurelija, iznimno umjerenog, pravednog i razumnog

vladara i filozofa koji je o odnosu prema ljudima rekao: „Ili ih podučiti ili ih podnositi.“ Jesu li upravo obrazovanje i podučavanje srž umjerene politike?

Obožavam ovo pitanje i ovu temu o kojoj bismo mogli voditi zaseban razgovor. Postoji duboka povezanost između umjerenosti i stoicizma. Uz Marka Aurelija tu su Seneka, Ciceron i Epiktet. Cijela stoička škola zapravo je škola umjerenosti. Prije svega, riječ je o umjerenosti želja. Jedna od meni najdražih misli Marka Aurelija glasi: „Uskoro ćeš zaboraviti sve i svi će zaboraviti tebe.“ To je lekcija poniznosti. Niste središte svijeta. Druga misao koje se često sjećam jest ona u kojoj kaže da se svako jutro trebamo pripremiti na susret s ljudima koji će biti sebični, nezahvalni, neljubazni, ali da unatoč tome moramo izvršiti svoju dužnost. Tu postoji snažan osjećaj odgovornosti i svijesti o vlastitom mjestu u svijetu. A možda najvažnija lekcija koju sam naučio od Marka Aurelija jest ono što bih nazvao „pogled odozgo“. Svi smo uronjeni u svakodnevne detalje i zbog toga ne vidimo cjelinu. Stoička vježba sastoji se u tome da svijet pogledate odozgo. Tada se proporcije mijenjaju i ono što vam se činilo presudnim odjednom postaje nevažno. Taj pogled odozgo vrlo je važan i vrlo

s
l
i
č
a
n

p
e
r
s
p
e
k
t
i
v
i

h
o
d
a
č
a

p
o

ž
i
c
i